

Realisme og modernisme

Realisme og modernisme i malerkunsten

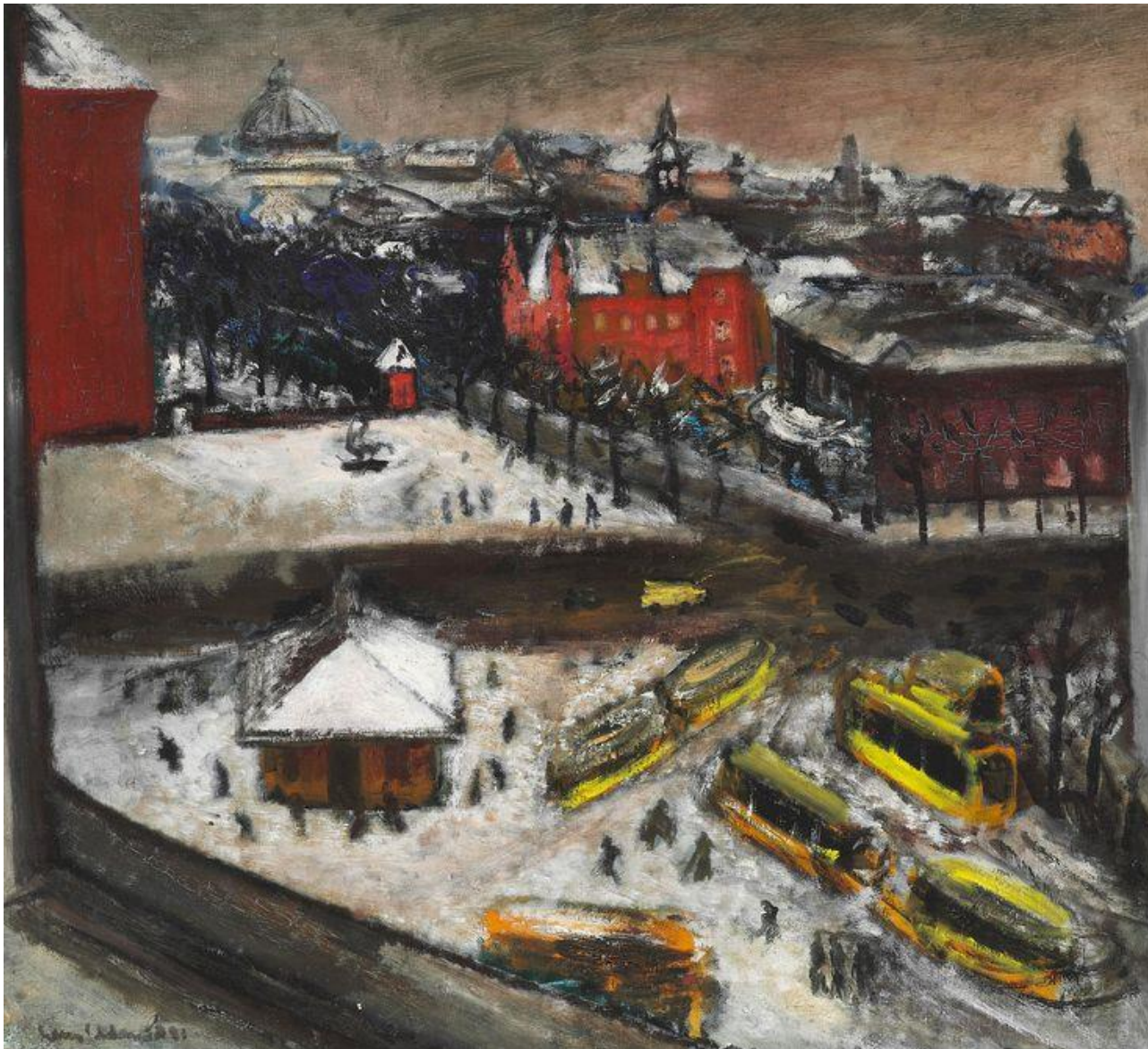
Siden slutningen af 1800-tallet har der været to overordnede tendenser i dansk litteratur, nemlig en realistisk og en modernistisk. Der er tale om tendenser, der findes inden for alle kunstarter, men som nok er lettest at få øje på inden for malerkunsten, hvor forskellene er mest åbenlyse. En kort omtale af fire danske malerier kan derfor også give et indtryk af de væsentligste forskelle på realisme og modernisme inden for andre kunstarter, heriblandt

Erik Henningsen: Sat ud (1892)

Det er et maleri, som mange formentlig har set før, og som de fleste føler sig trygge ved. Man kan se, hvad billedet forestiller, og hvis nogen alligevel skulle være i tvivl, fortæller maleriets titel, hvilken situation der er tale om. De forskellige elementer i billedet er alle umiddelbart genkendelige og er alle med til at belyse den situation, der skildres i maleriet. Der er tale om et realistisk maleri, der beskriver en situation, som vi umiddelbart genkender, og som sagtens kunne forekomme i virkeligheden. De mange detaljer i billedet peger

alle i retning af det håbløse og umenneskelige i situationen, hvilket bevirker, at seeren umiddelbart får medlidenhed med den fattige familie og i forlængelse heraf overvejer, hvad det er for et samfund, der accepterer, at mennesker behandles på den måde.

Jens Søndergaard: Raadhuspladsen (1920)

Jens Søndergaards maleri adskiller sig på flere måder fra det foregående – selv om der naturligvis også er lighedspunkter. Også her fremgår det forholdsvis tydeligt, hvad billedet forestiller. Og akkurat som det var tilfældet i Erik Henningsens maleri, hjælper maleriets titel os godt på vej, når vi skal fastlægge dets motiv.

Men i modsætning til *Sat ud* er selve iagttagelsessituationen her tydeligt understreget. Hvor betragteren i Erik Henningsens maleri skildrer situationen fra en nogenlunde neutral position, forholder det sig anderledes her. Foruden det pulserende liv på Rådhuspladsen i København kan vi se et stykke af en

vinduesramme, hvilket er med til at understrege, at livet på Rådhuspladsen betragtes gennem et vindue. Maleren har på den måde lagt vægt på, at der ikke er tale om en objektiv gengivelse af et stykke virkelighed, men derimod om en subjektiv skildring af et udsnit af denne virkelighed. Hvor Erik Henningsen tilstræber objektiv genkendelighed, er maleriet af Rådhuspladsen langt mere subjektivt. Det, vi ser, er kunstnerens oplevelse af Rådhuspladsen på et bestemt tidspunkt på dagen oplevet fra en bestemt synsvinkel. Dette afspejler sig også i malemåden, der er kendetegnet af hurtige penselstrøg, som skaber et indtryk af storbyens pulserende liv. Motivet behandles også her på en overvejende realistisk måde, men samtidig udtrykker kunstneren på en langt mere subjektiv måde sin opfattelse af motivet.

Edward Weie: *Vej gennem skov* (1932)

I Erik Weies maleri *Vej gennem skov* har vi fjernet os endnu mere fra den realistiske fremstillingsform. Med lidt god vilje – og med lidt hjælp fra

maleriets titel – kan vi udmærket se, hvad der er billedets motiv. Vi kan også uden besvær få øje på den vej, der går ind i skoven. Men til gengæld er selve skoven malet på en måde, så motivets forskellige elementer går ud i ét, således at de ikke kan adskilles fra hinanden. Vi fornemmer nok, at det vi ser, er træer, buskads og andre elementer, som vi forventer at finde i en skov. Men de forskellige elementer er malet på en måde, så de ikke umiddelbart lader sig identificere, men blot opleves som en helhed af former og farver. Maleriet er i højere grad kunstnerens oplevelse af en skov end det er en realistisk gengivelse af skoven. Vi har forladt den objektive skildring og har nærmet os til en mere subjektiv modernistisk stil.

Ejler Bille: Komposition (u.å.)

I Ejler Billes maleri har vi fuldstændig opgivet forsøget på at give en realistisk genkendelig fremstilling af virkeligheden. Måske er der enkelte elementer i maleriet, som vi kan genkende, men helt overordnet lader det sig ikke gøre at stykke billedets forskellige elementer sammen til en samlet helhedsopfattelse af motivet. Som maleriets titel antyder, er der tale om en komposition, hvor det vigtige ikke er gengivelsen af virkeligheden, men derimod at give betragteren en stemningsmæssig oplevelse, der udelukkende er styret af komposition og farvevalg.

Hvor de forskellige elementer i Erik Henningsens maleri var underkastet motivet, har motivet her underkastet sig formen, således at form og farver har fået selvstændigt liv. Det modernistiske maleri forestiller ikke noget, som sproget kan beskrive eller forklare. Dets motiv er abstrakt, men til gengæld er billedets formsprog rendyrket, så det alligevel udtrykker en holdning til den sociale virkelighed. Denne kan blot ikke forklares, idet den ikke eksisterer andre steder end i værket.

Realisme og modernisme i litteraturen

Som nævnt finder man modsætningen mellem realisme og modernisme i alle kunstarter. Inden for litteraturen er den imidlertid ikke helt så let at få øje på som tilfældet er i malerkunsten. Alligevel defineres begreberne her nogenlunde på samme måde som inden for malerkunsten.

Akkurat som inden for malerkunsten afspejler kontrasten mellem realisme og modernisme bl.a. en diskussion om, hvad der er litteraturens formål.

I den realistiske tekst er det vigtigt, hvad teksten handler om. For realisten er litteraturen først og fremmest en skildring af virkeligheden. Det sker som regel i et sprog, der er umiddelbart forståeligt, og hvor handling, miljø, og personer fremstilles på en måde, der direkte lægger op til læserens indlevelse og stillingtagen.

Det er ikke tilfældet i den modernistiske tekst. Den modernistiske forfatter betragter tvært imod teksten som autonom, altså som uafhængig af den omgivende virkelighed. Den har hverken til formål at gavne eller underholde, men forsøger vha. sproget at skabe en alternativ virkelighed.

Den realistiske litteratur var stort set enerådende frem til slutningen af 1800-tallet. Den har sin rod i oplysningstidens rationelle opfattelse af tilværelsen og forsøger så præcist og nøjagtigt som muligt at skildre den omgivende virkelighed. Den realistiske tekst kendetegnes derfor som regel af en traditionel sproglig form med en sammenhængende handling, genkendelige personer og miljøer og en forholdsvis traditionel sproglig udtryksform.

I modsætning hertil forsøger den modernistiske litteratur at gengive en virkelighed, der er usammenhængende og splittet, og hvor det ikke længere lader sig gøre at opretholde de traditionelle værdier og normer. Det sker bl.a. ved at eksperimentere med den sproglige form. Hvordan det sker, er forskelligt i de forskellige modernistiske retninger, men der kan fx være tale om eksperimenter med de traditionelle genrer, opløsning af den logiske handling, opløsning af syntaksen eller sammenstød mellem ord fra forskellige planer eller områder.

Lidt forenklet kan man sige, at disse to strømninger siden 1870 har afløst hinanden, således at realismen i nogle perioder har været dominerende, mens det i andre perioder har været modernismen, der især har været i fokus. I nedenstående oversigt er den af de to retninger, der har været dominerende i perioden, kursiveret.

Realisme og modernisme i dansk litteratur 1870-2000

	Realisme	Modernisme
1870	<i>kritisk realisme</i>	
1880	impressionisme	
1890		<i>symbolisme</i>
1900	<i>folkelig realisme</i>	
1910		futurisme
1920	nøgtern realisme	<i>ekspressionisme</i>
1930	<i>socialrealisme</i>	surrealisme
	socialistisk realisme	kubisme
1940	etisk realisme	<i>hereticamodernisme</i>
1950	psykologisk realisme	<i>konfrontationsmodernisme</i>
1960	<i>nyrealisme</i>	systemmodernisme
1970	<i>hverdagsrealisme</i>	socialmodernisme
1980	fantastisk realisme	<i>postmodernisme</i>
1990	minimalisme	

Faser i realismens historie

Der har eksisteret realistisk litteratur lige så længe, som der har været fortalt historier. De folkeeventyr, som historiefortællerne underholdt familie og bekendte med i middelalderen, foregik i genkendelige miljøer og handlede om problemer, som tilhørerne kunne leve sig ind i. Selv om der i nogle af eventyrene kunne forekomme overnaturlige elementer som troldmænd og hekse, var historierne trods alt fast forankrede i et genkendeligt miljø, som tilhørerne både kunne genkende og identificere sig med.

Den realistiske litteratur nåede et foreløbigt højdepunkt i begyndelsen af 1700-tallet med Ludvig Holbergs skuespil. I dem fandt den danske befolkning miljøer, som lignede deres eget, og figurer, hvis særheder de kunne genkende fra deres eget liv. Selv om de dramatiske konflikter som regel var sat på spidsen, var der samtidig tale om problemstillinger, som tilskuerne kunne kende fra deres egen dagligdag. De følgende århundreder blev den realistiske skildring videreført på forskellige måder.

Poetisk realisme

I første halvdel af 1800-tallet dominerede den form for realisme, som man undertiden kalder poetisk realisme. Det er en form for virkelighedsgengivelse, der i god overensstemmelse med tidens herskende biedermeier-idealiserede ikke har til formål at fremstille tilværelsen, således som den faktisk er, men udelukkende som forfatteren mener, den burde være. Den poetiske realisme giver et forskønnende og idealiserende billede af virkeligheden. Hermed formidler den romantikkens idealer, der netop opfatter det som kunstens opgave at fremstille det sande, det skønne og det gode, således at der i

litteraturen fremstilles idealer for læseren. I forlængelse heraf udvikledes i denne periode den såkaldte *dannelsesroman*, der kendetegnes af en trefaset struktur, hvor hovedpersonens menneskelige udvikling skildres i tre hovedfaser (Hjemme – Hjemløs – Hjem), hvor han i den sidste fase når frem til at erkende, hvad der er meningen med hans liv. Selv om den poetiske realisme i slutningen af 1800-tallet blev udfordret, har den siden da eksisteret i bedste velgående bl.a. i den såkaldte skolelærerlitteratur, i ugepressens digte og noveller og i kioskerens romaner.

Kritisk realisme

Den kritiske realisme slog igennem i dansk litteratur omkring 1870. Talsmanden for den nye litteratur var Georg Brandes, der i en række forelæsninger på Københavns Universitet påpegede, at den danske litteratur var stagneret i forhold til den litteratur, man mødte i udlandet. Han krævede derfor, at en moderne dansk litteratur skulle sætte problemer under debat. Det førte til et opgør med den idealiserende poetiske realisme. Fx blev dannelsesromanen afløst af udviklingsromaner, der demonstrerede, at dannelsesprojektet ikke altid kunne lykkes.

En række danske forfattere tog Brandes' ideer til sig og fokuserede i deres bøger på aktuelle samfundsproblemer fx i forbindelse med arbejdsliv, ægteskab, kærlighed, religion og kønsroller. De bedst kendte af disse forfattere var Holger Drachmann, Herman Bang og Henrik Pontoppidan.

Folkelig realisme

De forfattere, der slog igennem i løbet af 1870'erne og 1880'erne, havde deres miljømæssige baggrund i det velstillede borgerskab. Derfor koncentrerede de sig også i deres bøger om at skildre borgerskabets forhold og problemer. Fra omkring 1900 slog en ny generation af realistiske forfattere igennem. Det var forfattere, der var født på landet og kom fra jævne kår. De havde derfor personlige forudsætninger for at skildre de kulturelt oversete klassers tilværelse. Det betød, at almindelige mennesker – fx husmænd, daglejere og landarbejdere – for første gang rykkede ind i litteraturen. Det er baggrunden for, at man undertiden har anvendt betegnelsen "det folkelige gennembrud" om litteraturen fra denne periode. Størstedelen af denne litteratur bæres af et socialt engagement, der i samtiden undertiden virkede provokerende på de traditionelle litteraturforbrugere.

De vigtigste af de nye realistiske forfattere var Martin Andersen Nexø, Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg.

Nøgttern realisme

Realismen videreførtes efter 1. verdenskrig i forskellige former. Tidens betydeligste danske realistiske forfatter var den konservativt indstillede Jacob Paludan, der i sine romaner bl.a. formulerede en meget direkte kritik af den moderne samfundsudvikling. 1. verdenskrig betød et endegyldigt farvel til de traditionelle normer og værdier og bl.a. under indtryk af 1920'ernes fremskridtsoptimisme udviklede der sig en ny form for realistisk litteratur, der

bl.a. var inspireret af amerikaneren Ernest Hemingways knappe, nøgterne og kontante stil. Den overlod det i højere grad end den traditionelle realisme til læserne at forstå, hvad der var baggrunden for de konkrete begivenheder og dialoger. I Danmark var den typiske repræsentant for denne tendens Knud Sønderby, hvis gennembrudsroman *Midt i en jazztid* opnåede stor udbredelse.

Socialrealisme

I løbet af 1930'erne oplevede den socialt engagerede kritiske realisme en kraftig opblomstring. Den økonomiske krise skabte baggrund for en litteratur, der satte spørgsmålstejn ved elementer og foreteelser i det kapitalistiske samfund. De politiske fronter blev trukket stadig tydeligere op, og især mange venstreorienterede forfattere anvendte den kritiske realisme til at skildre forskellige samfundsgruppers problemer. En af periodens nyskabelser var den såkaldte *kollektivroman*, der ikke har en enkelt hovedperson, men skildrer en gruppe af mennesker, der fx har samme erhverv eller samme bopæl. I samtiden betegnede man denne form for litteratur som socialrealisme. Blandt de bedst kendte af tidens socialrealister var Hans Kirk og Hans Scherfig, der skrev nogle af tidens mest populære romaner og begge satte spørgsmålstejn ved det kapitalistiske samfundssystem. Samtidig udvikledes i Sovjetunionen den såkaldte *socialistiske realisme*, der på forfatterkongressen i 1934 blev fastlagt som landets eneste accepterede form for litteratur. I denne litteratur skulle man skildre de positive virkninger af den socialistiske revolution. På dansk grund blev Harald Herdal talsmand for denne bevægelse, selv om han i de fleste af sine bøger dyrkede en mere traditionel socialrealisme.

Etisk realisme

En stor del af 1930'ernes realistiske litteratur rummede en kritik af foreteelser i det kapitalistiske samfund. Under besættelsen opstod i forlængelse heraf en egentlig beredskabslitteratur, der opfordrede til kamp mod den tyske besættelsesmagt. Efter 2. verdenskrig mente mange, at krigen havde demonstreret, at de politiske ideologier endegyldigt havde spillet fallit. Det betød, at mange forfattere vendte sig fra samfundsspørgsmål og i stedet i deres bøger koncentrerede sig om mere generelle, almenmenneskelige eksistentielle og etiske problemstillinger. I Danmark var de vigtigste af disse etiske realister Karen Blixen, H. C. Branner og Martin A. Hansen.

Psykologisk realisme

Som alternativ til den vanskeligt tilgængelige hereticamodernisme opstod i løbet af 1950'erne en mere tilgængelig realistisk litteratur, der beskæftigede sig med umiddelbart genkendelige almindelige dagligdags problemer. Der er tale om en realistisk litteratur, der lægger afstand til hereticallitteraturens højtidelige tone, og som især beskæftiger sig med, hvordan de økonomiske, sociale og politiske forhold påvirker den enkeltes dagligdag. Den bedst kendte

og mest populære af de psykologiske realister er Tove Ditlevsen, der især skrev om kærlighed og parforholdsproblemer.

Nyrealisme

Med etableringen af velfærdssamfundet i 1950'erne og 60'erne skete der en uddannelseseksplosion, der bl.a. bevirkede, at den danske befolknings forbrug af litteratur voksede voldsomt. Det førte til et gennembrud for billigbøger og bogklubber, hvilket betød, at de mest populære forfatteres bøger kunne sælges i oplag på helt op til 100.000 eksemplarer. Det skabte et gennembrud for en ny form for realisme, der netop fokuserede på de nye store mellemlags miljøer og livsvaner. Der var tale om en litteratur, der i en detailmættet stil afslørede borgerskabets overfladiske livsholdning, rodløshed og mangel på identitet. Det skete fx i Leif Panduros populære tv-spil, men også i nyrealistiske romaner af bl.a. Anders Bodelsen og Christian Kampmann.

Hverdagsrealisme

Under indtryk af oliekrisen og de voksende politiske modsætninger opstod der i løbet af 1970'erne et krav om, at litteraturen skulle være en brugslitteratur, der var direkte anvendelig for så mange mennesker som muligt. Det fremkaldte en litteratur, hvor budskabet og den åbenlyse holdning var vigtigere end den kunstneriske form. Det betød bl.a., at skellet mellem fakta og fiktion blev udvisket, hvilket bl.a. førte til en voldsom vækst i udgivelsen af rapporter fra arbejdspladsen og dokumentariske bøger om forskellige emner. Også bøger der fokuserede på personlige oplevelser blev populære i disse år, således som man fx oplevede det i den såkaldte *bekendelseslitteratur*. En af tidens mest populære forfattere var Suzanne Brøgger, der netop beskrev sine personlige oplevelser med inddragelse af autentiske elementer. Samtidig udviklede der sig en særdeles enkel realistisk stil, der gjorde det nemt at identificere sig med personerne og ikke talte ned til læserne. Et udtryk for denne litteraturs popularitet er den succes, som Vita Andersen havde med sine digte og noveller og Martha Christensen med sine romaner.

Fantastisk realisme

1970'ernes pessimisme blev i 1980'erne gradvist afløst af større optimisme og tro på fremtiden. Samtidig afløstes det foregående tiårs kollektive tænkemåde efterhånden af større individualisme. I takt hermed blev 1970'er-litteraturens skildringer af dagligdagen afløst af en litteratur, der viste større interesse for fantasi og eventyr og i højere grad koncentrerede sig om at beskrive alternativerne til en stadig mere stresset og kold hverdag. Det skete bl.a. i en række rejseromaner, hvor forskellige forfatteres oplevelser i fremmedartede og eksotiske miljøer blev skildret i et beskrivende, nuanceret og fængslende sprog.

Forfatterne demonstrerede i deres bøger interesse for at skildre interessante episoder i en fantasifuld og visionær stil, præget af en umiddelbar fortælleglæde, der appellerer til læserens fantasi. Der er tale om en litteratur,

der i nogle tilfælde er inspireret af skrøner og gamle eventyr, og som med forkærlighed dyrker dramatiske begivenheder i en eventyrlige fortælleform. Mest populær blev Ib Michael, hvis bøger fik stor udbredelse.

Minimalisme

Minimalismen var oprindelig en strømning inden for billedkunst, skulptur og musik i 1960'erne, mens den først for alvor slog igennem inden for litteraturen i 1990'erne

Minimalismen afspejler det senmoderne samfunds verdensbillede, idet de minimalistiske forfattere opgav at skabe sammenhæng i en tilværelse, der blev opfattet som stadig mere kaotisk og uoverskuelig. Dette livssyn afspejler sig i minimalistiske forfatters tekster, der ofte virker som en slags brudstykker af tilværelsen. Der er som regel tale om korte og komprimerede tekster, hvor handling, sted og personer er reduceret til et minimum og udelukkende fungerer som uafhængige dele af en virkelighed, man ikke helt kan få hold på. Hos nogle forfattere reduceres de klassiske elementer tid, sted og handling, mens andre forfattere lader fremstillingsformen skrumpes ind, således at brugen af adjektiver og adverbier bliver et særsyn. Herved overlades det til den opmærksomme læser og dennes fantasi at skabe mening i teksten, ligesom det kun i begrænset omfang er muligt at identificere sig med personerne.

Blandt de mest markante af 1990'ernes minimalistiske forfattere var bl.a. Christina Hesselholdt, Katrine Marie Guldager og Helle Helle.

Faser i modernismens historie

Naturligvis har der i den tidlige danske litteraturs historie været forfattere, der har eksperimenteret med formen og dermed har foregrebet modernismen. Det var bl.a. tilfældet i 1600-tallets slutning i den periode, man undertiden betegner som barokken.

En egentlig modernistisk litteratur kender man imidlertid først fra 1800-tallets slutning.

Symbolisme

Som en direkte reaktion mod den kritiske realisme opstod omkring 1890 de første tilløb til en modernistisk dansk litteratur. Mest direkte kom de modernistiske tendenser til udtryk i Sophus Claussens forfatterskab. I langt højere grad end man tidligere havde oplevet, eksperimenterede han med den sproglige form.

Man har betegnet denne periode som modernismens første fase, og efter fransk forbillede har man givet den navnet symbolisme. Teoretisk var det forfatteren Johannes Jørgensen, der – under slagordet "et landskab er en sjælstilstand" – gjorde opmærksom på, at det ikke lod sig gøre at give objektive skildringer af virkeligheden, men at en tekst tvært imod altid er et subjektivt udtryk for forfatterens opfattelse af virkeligheden. I symbolismen resulterede det bl.a. i tekster, der gennem landskabsbeskrivelser gav et indtryk af sjælelige tilstande.

Ekspressionisme

Ekspressionismen slog igennem i malerkunsten omkring år 1900, mens der gik nogle år, før den for alvor blev udbredt inden for litteraturen.

De ekspressionistiske forfattere mente, at den gamle verden var død, og at alle de traditionelle kulturelle værdier ikke længere havde betydning. Det eneste, der herefter stod tilbage, var jeg'ets personlige oplevelse, der bl.a. kunne udtrykkes i kunsten. Den ekspressionistiske litteratur kendetegnes af stærke udtryksformer, en splittet syntaks, dynamiske verber og andre stilistiske virkemidler, der understreger tekstens subjektive karakter.

Mens den oprindelige, tyske udgave af ekspressionismen var dynamisk og stærkt kritisk bl.a. over for krigen, havde ekspressionismen i Danmark et langt mere afdæmpet præg. Tydeligst kommer ekspressionismen til udtryk i R.

Broby Johansens digtsamling *Blod*, der da også har den tidstypiske undertitel *Expressionære Digte*. I en langt mere afdæmpet form kan man finde ekspressionistiske træk bl.a. hos Tom Kristensen og Harald Landt Momberg.

Futurisme

Den teoretiske baggrund for futurismen opstod i Italien, hvor Filippo Marinetti i 1909 offentliggjorde det futuristiske manifest, der beskriver rammerne for en ny litteratur, der vil gøre op med traditioner og vanetænkning.

Som navnet antyder, er det bærende i futurismen dyrkelsen af fremtid og fremskridt – især den moderne teknologi. Det er forklaringen på, at biler, tog og flyvemaskiner er nogle af de gennemgående temaer i den futuristiske litteratur.

I Danmark forsøgte Emil Bønnelycke i sine første digtsamlinger at skabe en futuristisk kunst, der med stor begejstring dyrkede udviklingen, tidsånden og tempoet i det moderne storbyliv.

Dadaisme

Dadaismens udgangspunkt var ekspressionismen. For dadaisterne betød 1. Verdenskrig en grotesk afsløring af det borgerlige samfunds livsværdier. De betragtede det som meningsløst at opfatte krigens umenneskelige slagterier som et udtryk for nationalisme og patriotisme. Efter deres mening måtte et kulturmønster, der havde muliggjort krigens rædsler, derfor nedbrydes. Det valgte de at gøre gennem en dekonstruktion af den traditionelle kunst. Det kunne bl.a. ske gennem collager, hvor forskelligt materiale blev anvendt i nye, overraskende sammenhænge, og gennem absurde aktiviteter, der var med til at undergrave de traditionelle normer og værdier. Netop i spændingsfeltet mellem det destruktive og det skabende mente man, at der ville opstå nye oplevelser og normer.

Dadaismen kom aldrig til at spille nogen fremtrædende rolle i dansk litteratur, men i nogle af R. Storm Petersens barokke fortællinger er der tydelige spor af bevægelsen.

Kubismen

Ekspressionen var i sin grundform subjektiv, hvilket er en af forklaringerne på, at de ekspressionistiske kunstnere i deres samtid blev opfattet som sociale afvigere, som man ikke kunne tage helt alvorligt.

I et forsøg på at skabe større ligevægt mellem det subjektive og nogle mere objektive elementer i kunstværket opløste kubisterne motivet i forskellige småfragmenter, som viste dele af det fra forskellige synsvinkler. På den måde fremtrådte det perspektiviske rum, hvis moderate rumlighed alene byggede på motivfragmenternes overlapninger og farvernes indbyrdes kontrastvirkninger. Også i litteraturen forsøgte man at afbalancere ekspressionismens subjektive skildringer med mere objektive geometriske sproglige figurer. Kubismen fik aldrig den helt store betydning i dansk litteratur, men den kan findes fx i nogle af Tom Kristensens og Otto Gelsteds tekster.

Surrealisme

Surrealismens udgangspunkt er de teorier om personligheden, som Sigmund Freud formulerede omkring århundredeskiftet. Det første surrealistiske manifest blev offentliggjort allerede i 1924, men bevægelsen slog først for alvor igennem i løbet af 1930'erne.

Retningens overordnede formål var at frigøre mennesket fra de borgerlige samfundsnormer, der var blevet indskrænket allerede gennem opdragelsen, og erstatte disse med fantasiens frihed.

Det kunne ifølge bevægelsens førende teoretiker, franskmænden Andre Breton, bl.a. ske gennem den såkaldte automatskrift, der i et usorteret billedsprog formidlede følelser fra det ubevidste direkte ned på papiret. Herved ville der – på samme måde som i drømme – etableres en virkelighed, der lå udover den realistiske.

Både i malerkunsten og litteraturen opstod der herved en ny virkelighed, der især kom til udtryk i symbolsk form.

Mens surrealismen spillede en væsentlig rolle i dansk malerkunst i mellemkrigstiden, fik den mindre indflydelse i litteraturen. Dog kan man finde surrealistisk inspiration i tekster af bl.a. Jens August Schade og Gustaf Munch-Petersen.

Hereticamodernisme

Mange havde håbet, at 2. verdenskrig ville skabe en ny mentalitet, der kunne erstatte tidligere tiders politiske og ideologiske modsætninger. Det skete imidlertid ikke. Tvært imod følte flere sig endnu mere usikre og forvirrede end før krigen. Der opstod herved en kulturel krise, der blev yderligere underbygget af den eksistentialistiske påpegning af, at gud var død, og at der ikke længere fandtes overordnede, på forhånd givne normer. Det var derfor overladt til det enkelte menneske at skabe mening i sit eget liv.

En gruppe forfattere, der var knyttet til det litterære tidsskrift *Heretica*, opfattede poesien som en særlig erkendelsesform, der kunne give en ny og dybere erkendelse, end man kunne få gennem det almindelige sprog.

De mente, at det var kunsten og ikke videnskaben, der kunne besvare livets store spørgsmål. Kun gennem det symbolske billedsprog kan det lykkes at indfange nogle af tilværelsens dybeste sider. Disse tanker udløste en ny form for modernisme, der bl.a. var kendetegnet af en billedmættet og dunkel stil og et højtideligt ordvalg, der stillede store krav til læsernes indlevelsessevne. Hereticamodernismens bedst kendte forfattere er Ole Sarvig og Thorkild Bjørnvig.

Konfrontationsmodernisme

I takt med etableringen af velfærdssamfundet i løbet af 1950'erne og 60'erne udvikledes en ny form for modernisme, der ikke betragtede det som litteraturens mål at give ny erkendelse. I stedet skulle den konfrontere læserne med en splittet og meningsløs virkelighed. Retningen har fået navn efter digtsamlingen *Konfrontation*, som forfatteren Klaus Rifbjerg udgav i 1960. Konfrontationsmodernisterne mente ikke, at velfærdssamfundet uden videre skabte større livskvalitet, men at den tvært imod havde en række alvorlige menneskelige omkostninger. Fx førte den til en uhæmmet materialisme, der i sidste instans kunne resultere i anonymitet og fremmedgørelse. Det var denne situation, disse forfattere ønskede at konfrontere læserne med. Det skete i en nøgtern og dissekerende stil, der kendetegnes af en sprængt og usammenhængende form med et meget konkret ordforråd, mange fremmedord og et originalt og vanskeligt tilgængeligt billedsprog. Konfrontationsmodernismen gjorde sig især gældende i poesien, hvor forfattere som Klaus Rifbjerg, Ivan Malinovski og Jess Ørnsbo var blandt de mest omtalte, men retningen fik en parallel i prosaen, hvor "sære" fortællere som Villy Sørensen og Peter Seeberg vakte opmærksomhed med tekster, der med deres absurde handling og stiliserede miljøer ligger på grænsen til realismen.

Systemmodernisme

De realistiske forfattere fik stadig større gennemslagskraft over for læserne i løbet af 1970'erne. Samtidig blev den modernistiske litteratur stadig mere eksperimenterende og dermed også vanskeligere tilgængelig. Den nye generation af modernister mente, at litteraturens formål hverken var bekendelse eller erkendelse. I stedet betragtede de blot teksten som et eksempel på et stykke virkelighed.

Bag denne tankegang lå filosofen Wittgensteins teori om, at menneskets sprog er dets virkelighed. Det indebærer, at hvis vi ændrer sproget, ændrer vi samtidig virkeligheden. Systemmodernisterne arbejder derfor på at konstruere sproglige modeller og systemer, der skaber et nyt sprog. Forfatteren opfatter sig selv som en slags ord-håndværker, der eksperimenterer med sproget og genererne og dermed skaber en række modeller af virkeligheden.

Generelt havde systemmodernismen ikke større appel til læserne, men en enkelt, nemlig Inger Christensen, fik en enestående succes med *Det*, der er en beskrivelse af det moderne, fastlåste og fantasiløse samfund. Men også Per

Højholt vakte opmærksomhed med sine humoristiske og sprogligt eksperimenterende tekster.

Socialmodernisme

Akkurat som den realistiske litteratur i løbet af 1970'erne udviklede sig i retning af en anvendelig brugslitteratur, blev den modernistiske litteratur i disse år mere virkelighedsnær. Også de såkaldte socialmodernister skildrede i deres bøger umiddelbart genkendelige miljøer og situationer. Men i modsætning til i hverdagsrealismen var de især optaget af de psykiske konsekvenser af krisen, idet de skildrer, hvordan anonymiseringen og fremmedgørelsen har gjort det nødvendigt at skjule sig bag en række faste roller og ritualer

Det sker i en upersonlig og næsten objektiv stil, der registrerer, hvordan moderne mennesker gradvist er blevet anonyme brikker i et spil, som de ikke selv føler, de har indflydelse på, og hvor andre bestemmer for dem og over dem. Den særlige socialmodernistiske stil fremkommer bl.a. gennem en overraskende blanding af næsten overskarpe præcise registreringer af tilsyneladende betydningsløse detaljer og mere løsrevne og sammenhængende erindringspassager. Tilsammen skaber det en distanceret, undertiden næsten absurd stemning.

Der er socialmodernistiske elementer i mange af tidens forfatterskaber. Et typisk eksempel er Dorrit Willumsen, der i flere af sine tekster viser, hvordan de sociale tvangssammenhænge gradvist modellerer den menneskelige bevidsthed i bestemte retninger.

Postmodernisme

Fra 1990'erne blev det almindeligt i kulturdebatten at anvende betegnelsen postmoderne om de tendenser, der i disse år slog igennem både inden for arkitekturen, malerkunsten og litteraturen. Ifølge den postmoderne filosofi har mennesket mistet sin identitet. Den menneskelige tilværelse fremtræder derfor som en række flimrende og fragmentariske øjeblikssituationer, hvor mennesker iscenesætter sig selv for at skjule tomheden og meningsløsheden. Hos en forfatter som Michael Strunge fører det til en aggressiv dyrkelse af kroppen og kærligheden som eneste alternativ til den glatte overflade, mens stilen er langt mere afdæmpet i Pia Tafdrups tekster.

Her kan du læse mere:

Louise Mønster: *Ny nordisk lyrik i det 21. århundrede*, Aalborg Universitetsforlag 2016.

